

13-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. СОТ ӨНДІРІСІ, 1-БӨЛІМ (2)

Сот талқылауы

1. Англияның азаматтық процесінде талқылау ұғымы мен маңызы
2. Істі талқылау тәртібі
3. Дәлелдеу ауыртпалығы
4. Дәлелдеу стандарттары

1. АНГЛИЯНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕГІ ТАЛҚЫЛАУ ҰҒЫМЫ МЕН МАҢЫЗЫ

Талқылау — бұл сот процесінің «соңғы (ақтық) бөлігінің» басы. Алайда, тарихи тұрғыдан, «талқылау» — жалпы құқық бойынша азаматтық процестің ұйытқысы болды.

XIX ғ. Англиядағы жалпы құқық соттарында талқылау судья мен алқабилердің қатысуымен істі ауызша тыңдау арқылы көрініс табатын.

Америка Құрама Штаттарында алқабилердің қатысуымен Азаматтық іс қарау Конституциялық құқық болып қалады. Англия үлкен прагматизм көрсетті.

Англиядағы статистикаға сәйкес, азаматтық істердің басым көпшілігі ресми сот талқылауынсыз толық шешім шығарумен аяқталады. Өртүрлі елдерде қабылданған шешімдер санына қатысты жарияланған деректер қызықты. Мәселен, он елде өткізілген процестердің санынан жоғары немесе тең шешімдер саны (Словения, Мальта, Болгария, Хорватия, Швейцария, Ирландия, Дания, Исландия, Солтүстік Ирландия), он мемлекетте шығарылған шешімдердің саны жүргізілген процестердің жалпы санынан 90 – нан 100% - ға дейін (Андорра, Швеция, Литва, Венгрия, Украина, Франция, Түркия, Бельгия, Молдавия және Финляндия), ал он екі елде – 70-тен 90% - ға дейін (Португалия, Эстония, Армения, Грузия, Ресей Федерациясы, Румыния, Өзірбайжан, Шотландия, Нидерланды, Польша, Словакия, Латвия) осы Қаулы Алғашқы Ресми Жарияланған Күнінен Кейін Күнгізбелік Он Күн Өткен Соң Қолданысқа Енгізіледі. Жүргізілген процестер санына қатысты шешімдердің 50% - дан кемі Норвегияда (41%), Австрияда (42 %), Испанияда (41 %), Италияда (32 %), Англия мен Уэльсте (6%>) шығарылды. Дегенмен, ағылшын процесінің осы кезеңін дұрыс бағаламау қате болар еді. Оның мәнін қысқаша анықтай отырып, заңдық дауларды мәні бойынша шешу орын алатынын, материалдық прецеденттік құқықты дамыту үшін база құрылатынын атап өту қажет.

Қазіргі уақытта қолданылып жүрген негізгі процестік актісі қабылданғаннан кейін Англиядағы бірінші сатыдағы соттарда істерді талқылау қалай жүргізілетінін талдаудан бұрын процессуалдық құқығы реформасының алдындағы кезеңде осы кезеңді реттеуге жүгіну қажет.

Бұрын болған Жоғарғы Соттың ережелеріне және графтық соттарының ережелеріне сәйкес, сот талқылауы сатысының заңнамамен реттеу көлемі шамалы болды. Тиісті ережелер фрагментарлық (шашыранды) болатын, қисынды аяқталған жүйені құрамай, бытыраңқы процессуалды әрекеттерін белгіледі.

Мәселен, Жоғарғы сот ережелерінің 35 тарауында «сот отырысындағы өндіріс» деп аталатын тараптардың келмеу салдарын, сол жерде қарауларды, заттай дәлелдемелер мен құжаттардың тізімін көздейтін тек он баптан тұрады. Ал 21 тарауда келтірілген «істі немесе мәселені қарау» туралы бөлімнің алты баптың мазмұны әлдеқайда қарапайым. Отырысқа қатысы бар кейбір ережелерді сот өндірісі ережелерінің басқа бөліктерінен және өзге де актілерден табуға болады. Алайда, бұл жалпы мағынасын өзгерткен жоқ.

Қазір Англияда азаматтық істердің басым көпшілігі алқабилердің қатысуымен өтіп жатқан жоқ. Алқабилер қатысуын талап ететін азаматтық істердің үш түрі бар, олар:

- «жосықсыз сот қудалауынан келтірілген залалды өтеу»;
- жала жабу;
- әдетте, полицияға қарсы қозғалатын «заңсыз бас бостандығынан айырудан» келтірілген залалды өтеу.

Көптеген талап-арыздар талқылаусыз аяқталады. Бірақ істердің аз бөлігінде талқылау процестің шарықтау шегі болып табылады. Одан кейін талап қанағаттандырылған жағдайда, мысалы, сот шешімінің орындалуын қамтамасыз ету үшін атқарушылық өндіріс басталуы мүмкін.

Келесі жағдайларда атқарушылық өндіріс жүргізілуі мүмкін:

- егер шешім талапкердің пайдасына қандай да бір өзге тәртіпте, мысалы, оңайлатылған тәртіппен,

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Сот талқылауы

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

- талапкердің пайдасына сырттай шешім қабылдау жолымен алынса;
- егер шешім жауапкер шартты шешімді орындамау салдарынан қорғаныстан бас тартқаннан кейін алынса;
- егер «Тараптар келіскен шарттарға сәйкес шешім» қабылдаған болса.

Істің мәні бойынша түпкілікті шешімнің тараптар үшін міндетті күші болады.

Осылайша, «түпкілікті» мәселесі, әсіресе преюдиция (*res judicata*) проблемасы осы «соңғы бөліктің» элементі болып табылады. Рұқсат беру үшін қажет апелляцияларды қоспағанда, ағылшын құқығы бұрын қаралған мәселелер мен талап-арыздарды міндетті түрде қайта қарауға жол бермейді.

2. ІСТІ ТАЛҚЫЛАУ ТӘРТІБІ

Соңғы уақытта Англиядағы азаматтық істерді судья алқабысыз жеке-дара талқылайды.

Судья тыңдауға дайындық кезінде «іс материалдарымен» танысуы тиіс. Бұл материалдар мыналарды қамтиды:

- талап-арыз және істің мән-жайын баяндау;
- «дәлел ретінде сілтеме жасайтын куәлардың айғақтары» және олардың қысқаша мазмұны;
- медициналық есептер және оларға қарсылық, басқаның сөздерінен көрсетілімдер туралы хабарламалар;
- сарапшылардың басқа есептері және оларға қарсылықтар, талқылауды жүргізуге қатысты нұсқаулар бар кез келген бұйрықтар;
- жоспарлар, суреттер және т.б.

Шотландияда әлі күнге дейін жеке тұлғаға зиян келтіру туралы істер бойынша алқабилер соты болуы мүмкін. Мұның салдары кейбір істерде берілетін сомаларды көбейту болып табылады.

Әдетте істі талқылау (және апелляцияны қарау) ашық болып табылады. Адамның қауіпсіздігін қорғау үшін сот Тараптың немесе куәнің жеке басын жарияламауға өкім ете алады. Соттар әдетте шет елден тыс жаққа бейнебайланыс арқылы айғақтар беруге мүмкіндік береді.

Тексеру келесі тәртіппен жүргізіледі:

- барристерлердің кіріспе сөздері (олар айтылмауы да мүмкін);
- талап қоюшының куәларынан тікелей жауап алу (*examination-in-chief*) (егер жазбаша куә айғақтары берілген жағдайда, ол, әдетте, ауызша нысанда жүргізілмейді, соңғылары тікелей жауап алуды алмастыратын ретте қаралады);
- талапкердің куәгерлерінен жауапкердің барристерімен айқаспалы жауап алу (*cross-examination*);
- куәлардан қайтадан жауап алу (бұл кезеңде, ерекше жағдайларда сот жауапкерді жауапқа тартуға негіз жоқ деген шартпен талап қоюдан бас тартады);
- жауапкердің куәларынан тікелей жауап алу (егер жазбаша куә айғақтары берілген жағдайда, ол, әдетте, ауызша нысанда жүргізілмейді, соңғылары тікелей жауап алуды алмастыратын ретте қаралады);
- олардың талап қоюшының барристерінің айқаспалы жауап алуы;
- қайта жауап алу;
- жауапкердің барристерінің қорытынды сөзі;
- талапкердің барристерінің қорытынды сөзі (бұл іс талқылаудағы тараптардың соңғы әрекеті, өйткені, талапкер дәлелдеудің ауыртпалығын көтереді және соңғы сөзі қызмет етеді);
- сот шешімі;
- шығыстарды бөлу туралы бұйрық (тиісті шығыстарды қысқаша бағалауды қамтиды).

Егер жауапкер істі талқылауға қатыспаса:

- шешім талапкердің пайдасына шығарылуы мүмкін;
- жауапкердің болмауына карамастан, сот дәлелдемелерді қарауды жалғастыра алады;
- егер шығындар сомасы немесе өзге де ақшалай өтем әлі анықталмаса, бұл нұсқа міндетті болып саналады.

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Сот талқылауы

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

Талапкердің заңгерлері екінші Тарап үшін қолайлы дәлелдерді жауапкерге хабарламастан өтініш беруші сияқты тәртіппен беруге тиіс.

3. ДӘЛЕЛДЕУ АУЫРТПАЛЫҒЫ

Ағылшын және американдық дәлелдеме құқығының негізінде жарыс процесінің көне каноникалық ережесі жатыр, оған байланысты дәлелдеу ауыртпалығы (Burden of proof) сот шешіміне жататын фактілерді дәлелдеу жолымен өз ісін жеңіп алғысы келетін адамға жүктеледі. Бұл дәлелдеу қажеттілігі талап қойған тұлғаға жүктелетінін білдіреді. Егер талапкер талап қою негізінде жатқан фактілерді дәлелдемесе, жауапкер жауапкершіліктен босатылады.

Бұл ережеден жауапкер талап қоюға қарсылық білдіре отырып, талапкерге қалай айналады. Сондықтан өз қарсылығын дәлелдеуге міндетті деген қорытынды қажет. Дәлелдеу ауыртпалығы тарап жеткілікті дәлелдемелер алып келгенде өзгереді, оның тұжырымдары, бұл шындық деген қорытынды айқындалады.

Дәлелдемелерді табыс ету міндеті дәлелдемелермен расталатын фактілер істі шешу үшін жеткілікті дәрежеде шынайы болған кезде орындалған болып есептеледі. Судьяларға сендіру шарасы дәлелдемелерді артықшылық ету туралы мәселені қарау мағынасында, кез келген ақылға қонымды күмән тудырмайтын моральдық ықтималдық мағынасында түсініледі. Теріс фактілер ағылшын теориясында дәлелденбейтінін көрсететін дәлелдік құқықтың ескі догмасы. Біріншіден, бұл тұжырым мәселесі деп саналады, екіншіден, кейбір теріс фактілер тікелей дәлелдемелерге жол береді, үшіншіден, теріс фактілерді қарама-қарсы оң фактіні дәлелдеп растауға болады. Бұл туралы, атап айтқанда, А. Деннинг жазған. Іс үшін маңызы жоқ екенін байқай отырып, тұжырымдамаға байланысты оң немесе теріс бекіту дәлелдеуге жататынын байқаған.

Ағылшын юриспруденциясы дәлелдеу ауыртпалығы деп: біріншіден, «қандай да бір мәселені шешу қаупі бар, егер белгілі ережені дәлелдей алмаса, кім істі ұтады деген адамға дәлелдемелерді ұсынудың арнайы міндеті», ал екіншіден, тараптардың дәлелдемелерді ұсыну міндеті бірінші кезекте, істің басында немесе оның қандай да бір жеке сәтінде тараптардың дәлелдемелерді ұсыну міндетін түсінеді.

Англияның азаматтық процесінде процессуалдық материалын жинау және дәлелдемелерді іздеу ауыр тараптардың айрықша құқығы мен міндеті болып табылады. Судья екі жарысушы тараптардың арасындағы адал ойынды байқауы тиіс аралық судья ретінде делдал ретінде қарастырылады. Рас, ағылшын процесінде сот өзі куәландырылатын фактілер бар, бірақ бұл дәлелдерден өзгеше жолмен куәландырылған фактілер саласы. Бұл сот хабарламасы ретінде сотқа белгілі болуы тиіс фактілер.

Әдетте талапкер немесе өтініш беруші оған қол жеткізетін [шешім немесе] қаулыға құқық беретін барлық алдын ала шарттардың және басқа да фактілердің болуын анықтауы тиіс. Сондықтан негізгі ереже бойынша - ұсынысты бекітетін тарап бұл мәселені дәлелдеу ауыртпалығын көтереді (бұл тек сот талқылауына ғана емес, төрелікке де (яғни, арбитражға да) қатысты).

Талапкер жауапкердің талапкерге ұқыпты қарауға міндетті екенін және жауапкер бұл міндетін бұзғанын, енді оның нәтижесінде талапкерге зиян, залал немесе жарақат келтірілгенін дәлелдеуі тиіс. Егер талапкер осы элементтердің ешқайсысын дәлелдей алмаса, дәлелдеу ауыртпалығы сотқа өтеді.

Егер жауапкер өзінің салғырттығын жоққа шығаратын болса, ол дәлелдеу ауыртпалығынан босатылады.

4. Дәлелдеу стандарттары

Англосаксондық құқықта дәлелдеу стандарты түсінігі маңызды рөл атқарады (мысалы, «ақылға қонымды күмәннан тыс» стандарты немесе «ықтималдықтар балансы» стандарты). Керісінше, құрлықтық-еуропалық заңнама, сондай-ақ құқықтану үшін «дәлелдеу стандарты» термині тән емес. Континенттік-Еуропалық құқық тұрғысынан, шешім дәлелдемелерді еркін бағалау және судьяның ішкі нанымы негізінде қабылдануы тиіс.

Дәлелдеу стандартын критерий ретінде қарауға болады, оған сәйкес сот өзіне жүктелген дәлелдеу жөніндегі міндеттерді орындауды табысты орындаған тараптың пайдасына шешім шығарады.

Жалпы ереже бойынша азаматтық-құқықтық дауларды шешу үшін англосаксондық юрисдикцияларда «ақылға қонымды күмәндардан тыс» стандарты қолданылатын қылмыстық істерге қарағанда «дәлелдерді аудару» стандарты («Ықтималдықтар балансы») қолданылады.

«Дәлелдемелерді ауыстырып тиеу» стандарты сот өзінің шынайылығының сәл сенімді (міндетті түрде сенімді емес) дәлелдемелерін ұсынған тараптың пайдасына шешім қабылдайтынын білдіреді. Дәл осы стандарт азаматтық-құқықтық дауларды барынша тиімді шешуді қамтамасыз етеді, өйткені талапкер

мен жауапкердің процесуалдық теңдігін қамтамасыз етеді, ықтимал сот қателіктерінің жиынтық теріс салдарын азайтады.

Лорд Карсвелл жалпы құқыққа белгілі дәлелдеудің тек екі стандарты бар екенін атап өтті:

1. Қылмыстық істерде (және азаматтық істердегі сотқа құрметтемеушілік туралы талқылауларда) қолданылатын ақылға қонымды күмәннен тыс стандарт);
2. Азаматтық істерге қолданылатын ықтималдықтар балансы.

Бирмингемдегі Апелляциялық сот С.С. Шафиге қарсы (2008) ісінде былай деді:

1. Лордтар палатасының Re D (2008) және Re B (2008) шешімдері бірнеше ерекше жағдайлардан басқа, азаматтық сот өндірісінде дәлелдеу стандарты Ықтималдықтар теңгерімінің дәлелі болып табылатындығын анық түсінеді;
2. Ықтималдықтар тепе-теңдігінің өлшемі, егер бұл дәлелденген болса, шешім қабылдау кезінде ажырамас ықтималдылықты әрдайым ескеру керек.

Дәлелдеу стандарты шындықты анықтау мақсатын көздемейді. Бұл тек Тараптар өздеріне жүктелген дәлелдеу ауыртпалығын ойдағыдай орындай алғанына ғана белгілі бір шара. Нәтижесінде судья тараптардың кімге сенетінін шешеді.

Азаматтық істердің көпшілігінде тарапқа қарапайым ықтималдықтың теңгеріміндегі өз позициясын дәлелдеуді талап етеді, атап айтқанда: ол жоқ болуы мүмкін. Ықтималдық балансы іс бойынша шешім шығару кезінде де, сот тыңдауы барысында жекелеген мәселелерді дәлелдеу кезінде де сақталуға тиіс. Осылайша, презумпцияны теріске шығарған кезде, белгілі бір фактілердің бар болуы мүмкін екенін дәлелдеу керек. Мысалы, 1963 ж. дейін өшпейтін презумпция әрекет етті: егер күйеуі әйелінің сенімсіздігін біле тұра, онымен жақын қарым-қатынаста болса, онда ол оған опасыздық жасағанын білдіреді. Blyth v ісінде Blyth (1966) күйеуі мен әйелі бөлек тұрды, күйеуі әйелі опасыздық туралы білді. Бір күні көшеде күйеуін кездестіріп, әйелі оны өзіне шақырды, содан кейін оны жақын қарым-қатынасқа итермеледі, содан кейін ол үйіне кетті. Ер адам әйеліне оның опасыздығын кешіруге ниетін жоққа шығарды. Апелляциялық сот бұл фактіні кешірім дәлелдемесі ретінде бағалағаны туралы қаулы етті, себебі ықтималдықтың тепе-теңдігі керісінше дәлелдеу үшін жеткілікті болмады.

Кейбір азаматтық істер бойынша жоғары ықтималдыққа қол жеткізу талап етіледі. Мұндай тәсіл, әдетте, сот прецеденттерінде тұжырымдалған. Кейбір азаматтық істер бойынша дәлелдеудің ерекше стандарты туралы айтпас бұрын, әңгіме ықтималдықтың қарапайым балансы туралы емес, «ақылға қонымды күмәннен тыс» (beyond reasonable doubt) қандай да бір оқиғалардың болуын көрсету қажеттігі туралы болатын қылмыстық істер бойынша дәлелдеу стандартының ерекшеліктерін атап өткен жөн.

Бұрын айтылғандай, адамның азаматтық сот өндірісі барысында сотқа құрметтемеушілік жасағанының дәлелі, қисынды күмән тудырмайтын дәлелдемелерді талап етеді. Бұл құрметтемеушілік квази-қылмыстық заң бұзушылық болып табылатындықтан, ал құқық бұзушы («замандас») жазалауға жатады.

Екіншіден, Лордтар палатасы R (McCann) V ісінде («прагматикалық» себептер бойынша) қаулы етті. Манчестердегі Crown Court (2002), бұл дәлелдеудің қылмыстық стандарты 1998 жылғы қылмыс пен тәртіпсіздік туралы Заңға сәйкес «әлеуметтік мінез-құлық туралы бұйрықтарға» қатысты азаматтық сот өндірісінде қолданылуы тиіс.

Үшіншіден, аралық төлем туралы арызда соттар, олар стандарт «ақылға қонымды күмәннен тыс дәлел» деп мәлімдегенмен, арыз берушінің сотта істі жеңіп алатынын дәлелдеудің өте жоғары деңгейін талап етті.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина; Кембриджский ун-т. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
2. Кудрявцева Е.В. Современная реформа английского гражданского процесса: дисс. ... д.ю.н.: 12.00.15. – М., 2008. - 346 с.
3. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. - М., 1999.